

نقش زنان در ثبت ادبیات جنگ برای کودکان

مهدی محمدی

مهدی محمدی متولد سال ۱۳۴۸ ماکو، دارای مدرک کارشناسی ارشد کتابداری از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال است. وی هم اکنون دروس ادبیات کودکان، قصه‌گویی خلاق، نمایش خلاق و مرجع‌شناسی را در دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم تدریس می‌کند. از او تاکنون مقالات مختلفی در مطبوعات به چاپ رسیده است که از آن جمله می‌توان به بررسی داستان‌های جنگ ایران و عراق برای کودکان و نوجوانان در مجله ادبیات داستانی اشاره کرد.

در هیچ کاری را ندارد و همان بهتر که در کنج خانه‌ها به رتق و فتق امور بپردازد. اما در جامعه ما که تعالیم الهی و آسمانی، نجات‌بخش زندگی و فرامین قرآنی، ترسیم‌کننده جریان زندگی است، موضوع کاملاً فرق می‌کند. در قرآن آمده: «ما شما را از مرد و زنی آفریدیم. آن‌گاه به قبایل مختلف تقسیم کردیم تا با یکدیگر انس و آشنایی یابید. همانا گرامی‌ترین شما، باتقواترین شماست.»^(۱) پس، آن چه به انسانی برتری می‌بخشد، تقواست و نه مرد یا زن بودن.

زنان در جامعه اسلامی، در تمام مراحل زندگی، خود را همگام و همدوش مردان احساس کرده، در

بدون وجود زنان، جامعه موجودی ناقص و ناتمام است. زمانی که مردان در هر امری، آن «نیمه دیگر» را به کمک بخوانند و با هم مشارکت کنند. آن امر، به بهترین وجه به انجام می‌رسد. این در حالی است که زنان در جوامع مختلف، از زوایای متفاوت نگریسته می‌شوند. در برخی جوامع، از جمله جوامع غربی، به زن به عنوان عنصری در خدمت مرد نگاه می‌کنند. این نگرش ابزاری به زن، باعث سستی کانون گرم خانواده و فروپاشی خانواده‌ها شده است. در برخی جوامع نیز زن به عنوان عنصری عقب‌مانده پنداشته می‌شود که حق مداخله

۱. حجرات، ۱۳.

داد. اما این حقیر، خواستم نقش این عزیزان را در این عرصه، در حد بضاعت خود، به تصویر بکشم. در این بررسی ابتدا داستان‌های مربوط به جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، از سال ۱۳۵۹ تا ۱۳۷۳ از کتابشناسی‌های مختلف اعم از ملی،^(۲) عمومی،^(۳) اختصاصی^(۴) و کتابشناسی‌های برگزیده، منتشر شده از سوی سازمان‌های دولتی،^(۵) خصوصاً،^(۶) بین‌المللی^(۷) شناسایی و اطلاعات آنها در برهه‌های فهرست‌نویسی ثبت شد که این فهرست‌ها پس از مقابله با فهرست‌های مراکز خاص مثل کتابخانه ملی، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، شورای کتاب کودک، کتابخانه حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، کتابخانه دفتر ادبیات و ایثار بنیاد جانبازان و مستضعفان و کتابخانه حسینیه ارشاد اسلامی تکمیل گردید. این فهرست، دربرگیرنده کتاب‌های داستانی مستقل و داستان‌های کوتاه چاپ شده در مجموعه داستان‌ها بود که در مرحله بعدی، خواندن سطر به سطر داستان‌ها آغاز شد. برای ارزیابی بهتر آنها فرم‌های خاص تهیه و اطلاعات مورد نیاز به آن فرم‌ها منتقل شد. این اطلاعات، عبارت بودند

هرکجا وجود خود را ضروری دانستند، به ایفای نقش و انجام تکلیف خودشان پرداختند که صفحات زرین تاریخ ایران، مزین است به ثبت چنین افتخاراتی. زنانی که دوش به دوش مردان و پدران و برادران خود، روزهای سخت مبارزه با جلادان را پشت‌سر گذاشته، حماسه عظیم انقلاب اسلامی را آفریدند، زمانی نیز از تمام هستی خود گذشتند تا بتوانند از استقلال و آزادی خود حراست و پاسداری کنند.

یکی از زینت‌بخش‌ترین صحنه‌های افتخار، صحنه مشارکت زنان در تاریخ هشت سال حماسه دفاع مقدس بود که مادران و دختران و زنان ایرانی را «کانه بنیان مرصوص»^(۱) در مقابل متجاوزان آماده کرد. مادران و زنانی که روانه کردن مردان و فرزندان خود را به جبهه‌های حق علیه باطل کافی ندانسته، بلکه با حضور در پایگاه‌های مقاومت، به تهیه مایحتاج جبهه‌ها پرداختند و یا در مراکز امدادرسائی، به انجام وظیفه در لباس مقدس امدادگری و پرستاری پرداختند. کم نبودند از نخل‌های اهواز، خرمشهر، دزفول، سوسنگرد... که با خون گرم این نسیبه‌های تاریخ آبیاری شدند و چه سلول‌های انفرادی و دسته‌جمعی زندانیان بعثی که شاهد شکنجه‌های شیرزنان ایرانی بود. اما تکلیف و وظیفه، با اتمام جنگ، به پایان نرسید، بلکه صحنه‌های سازندگی نیز نیاز شدید به مشارکت این عزیزان دارد. همچنان که سنگرهای ثبت ادبیات جنگ و ارائه رشادت‌ها و جانفشانی‌ها به سربازان خاص خودش محتاج است. زنان ایرانی در این صحنه نیز حاضر شدند و در حد توان، شاهکارهای ماندگاری برای نسل‌های آینده ایران به یادگار گذاشتند.

این آثار، در مقایسه با شرایط اجتماعی و ویژگی‌های خاص آنان در مقایسه با فعالیت‌های مردان، به بررسی‌های کارشناسانه و عمیق نیاز دارد که اهل فن، خود یا انجام دادند یا انجام خواهند

۱. صنف، ۳.
۲. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، کتابشناسی ملی، تهران، ۱۳۶۲.
۳. طاهری قندهاری، فرزانه؛ طاهری لطفی، شهرزاد؛ طاهری لطفی، میترا. کتابشناسی توصیفی کتاب‌های کودکان و نوجوانان (۱۳۵۷-۱۳۷۱)، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۶.
۴. حداد، حسین. کتابشناسی داستان‌های کوتاه و رمان جنگ در ایران. تهران: بنیاد مستضعفان و جانبازان، معاونت فرهنگی؛ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۲.
۵. کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. کتاب‌های مناسب برای کودکان و نوجوانان. تهران، ۱۳۶۲.
۶. شورای کتاب کودک. گزارش شورای کتاب کودک. تهران، ۱۳۵۹.
۷. سازمان اسلامی بین‌المللی دفاع از حقوق کودکان (کافل). چشمه: بررسی کتاب‌های مناسب کودکان و نوجوانان، تهران ۱۳۷۰.

از اطلاعات کتابشناختی^(۱) (نویسنده، عنوان، مترجم، مشخصات انتشار، شکل ظاهری و غیره) گروه سنی، زمان اتفاق افتادن داستان، محل داستان، خلاصه داستان، موضوع، زاویه دید، نسبت داستان با جنگ، شخصیت‌پردازی، زبان و بیان نگرش نویسنده نسبت به جنگ که تکتک این موارد و نتایج آنها در جداول خاص آمده است.

در بررسی کارنامه ادبیات جنگ، برای کودکان و نوجوانان، به ۱۹۹ داستان اعم از کتاب مستقل و داستان کوتاه، در قالب ۱۲۱ عنوان کتاب از سوی ۹۰ نفر نویسنده ۱۷ نفر زن و ۷۱ نفر مرد و ۲ نفر با نام مستعار برخورداریم که جدول شماره یک، تعداد نویسندگان و کتاب‌ها را با درصد نمایش می‌دهد.

جدول شماره یک (نویسندگان، داستان‌ها)

تعداد کل داستان‌ها	داستان کوتاه	%	کتاب داستانی	%	تعداد کل نویسندگان	نویسندگان زنان	%	نویسندگان مرد	%	نام مستعار	%
۱۹۹	۱۲۷	۶۰/۳	۷۲	۳۰/۶	۹۰	۱۷	۱۹	۷۱	۷۹	۲	۲

از مجموع ۷۲ کتاب داستانی مستقل ۱۱ داستان توسط زنان و ۶۱ داستان توسط مردان نوشته شده است که جدول شماره دو، تعداد داستان‌ها و درصد آن‌ها در مقایسه با آثار خلق شده توسط مردان، نمایش می‌دهد.

جدول شماره دو (داستان‌ها)

تعداد کل کتابهای داستانی	تعداد آثار زنان	%	تعداد آثار مردان	%	تعداد کل مجموعه داستان‌ها	آثار زنان	%	آثار مردان	%
۷۲	۱۱	۱۵/۳	۶۱	۸۴/۷	۱۲۷	۱۲	۹/۵	۱۱۵	۹۰/۵

همانطوری که می‌بینید، حضور زنان در مقایسه با مردان، به نظر کم‌رنگ می‌رسد که در بیان علل آن می‌توان عوامل متعددی را دخیل دانست. از جمله این عوامل می‌توانیم به ظریف بودن روحیه زنان و عدم سازگاری آن با مفاهیمی چون جنگ، قتل، کشتار و کند بودن فعالیت‌های زنان در سایر عرصه‌های اجتماعی اشاره کرد. چرا که هنوز باورهای اجتماعی، زن را مرکز ثقل خانواده می‌داند و با حضور او در بیرون از خانواده چندان موافق نیست. این امر سبب شده که حضور آنان در عرصه‌های جنگ و میدان‌های نبرد کمتر از مردان باشد و در اثر کم بودن شناخت از صحنه‌های جنگ، آثار کمتری هم خلق کنند. آنچه در این خصوص گفتنی است، از مجموع ۱۹۹ داستان ۲۳ داستان توسط زنان و ۱۷۶ داستان توسط مردان نوشته که در جدول شماره سه، نشان داده شده است.

جدول شماره سه (نویسندگان زن و مرد در مقایسه با کل داستان‌ها)

تعداد کل	آثار نوشته شده توسط زنان	%	آثار نوشته شده توسط مردان	%
۱۹۹	۲۳	۱۱/۶	۱۷۶	۸۸/۳

۱. پوری سلطانی، فروردین راستین، اصطلاح‌نامه کتابداری، ویرایش ۲، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۵، ص ۲۴۵.

اما آنچه نقطه قوت این بررسی به شمار می‌رود، بالا بودن درصد تولید کتاب مستقل توسط زنان در مقایسه با مردان است. همان‌طوری که جدول نمایش می‌دهد ۹۰/۵ درصد از مجموع داستان‌های کوتاه مندرج در مجموعه‌ها توسط مردان نوشته شده، در حالی که ۸۴/۶ درصد کتاب‌های داستانی مستقل توسط مردان به رشته تحریر درآمده که سهم زنان از ۹/۵ درصد به ۱۵/۳ درصد رسیده که ۵/۸ درصد رشد نشان می‌دهد. این امر، حاکی از این است که مردان فرصت کمتری در مقایسه با زنان برای تولید کتاب‌های داستانی مستقل داشتند و فقط به نوشتن یک داستان کوتاه، برای درج در مجموعه‌ای اکتفا کرده‌اند که تفاوت تولید کتاب مستقل با یک داستان کوتاه و مشقت‌های آن بر اهل فن پوشیده نیست. از نقاط قابل توجه این بررسی، متمرکز شدن داستان‌ها در تهران است. از ۲۳ داستان نوشته شده، ۲۱ مورد در تهران و یک مورد در مشهد و ۲ داستان نیز فاقد محل نشر مشخص بود که در جدول شماره چهار، به خوبی آشکار است.

جدول شماره چهار (پراکندگی محل نشر داستان‌ها)

شهر	تعداد	%
تهران	۲۰	۸۷٪
مشهد	۱	۴/۳٪
بی‌جا	۲	۸/۶٪
جمع	۲۳	۱۰۰٪

جدول، تمرکز بیش از حد پدیده نشر و پخش کتاب را در تهران به خوبی نمایش می‌دهد، این امر یا حکایت از ضعف صنعت نشر و پخش در شهرستان‌ها دارد یا این‌که پخش و توزیع مواد تولید کتاب، در شهرستان‌ها ضعیف است. شاید کتاب‌های چاپ شده در شهرستان‌ها به دست مراکز ملی از جمله کتابخانه ملی... نمی‌رسد و در کتابشناسی‌ها ظاهر نمی‌شود یا این‌که شعبات وزارت ارشاد در شهرستان‌ها قانون ارسال حداقل ۲ نسخه از هر کتاب از سوی هر ناشر، به کتابخانه ملی را جدی نمی‌گیرند. از نظر تاریخ نشر، بیشترین آثار مربوط به سال ۶۱ است که جدول شماره پنج تعداد داستان‌های نوشته شده در طول سال‌های مختلف را نمایش می‌دهد.

جدول شماره پنج (پراکندگی داستان‌ها در طول سال‌های مختلف)

سال	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	جمع کل
تعداد	-	-	۸	۶	۲	۲	-	۱	۲	-	۱	-	-	-	۱	۲۳
%	-	-	۳۳/۸	۲۶/۲	۸/۷	۸/۷	-	۴/۳۴	۸/۷	-	۴/۳۴	-	-	-	۴/۳۴	۱۰۰٪

از طرفی، نمودار شماره یک، نشان می‌دهد که بیشترین آثار در گروه سنی «د» با ۴۴ درصد و کمترین آثار در گروه سنی «الف» با صفر درصد، تولید شده است. توجه به این نکته که مخاطبان اصلی داستان‌های جنگ، کودکان سال‌های دبیرستان و آخر راهنمایی هستند، نشان می‌دهد که نویسندگان عنایت خاصی به نیازهای این گروه داشتند. در این خصوص، لازم است ذکر شود که تقسیم‌بندی کتاب‌ها به گروه‌های سنی

مختلف، براساس تقسیم‌بندی‌های رایج سازمان‌ها و مؤسسات متخصص در امر تعلیم و تربیت کودک، از جمله کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و شورای کتاب کودک است. بدین ترتیب:

گروه سنی «الف»: سال‌های قبل از دبستان

گروه سنی «ب»: سال‌های آغاز دبستان (کلاس‌های اول، دوم، سوم)

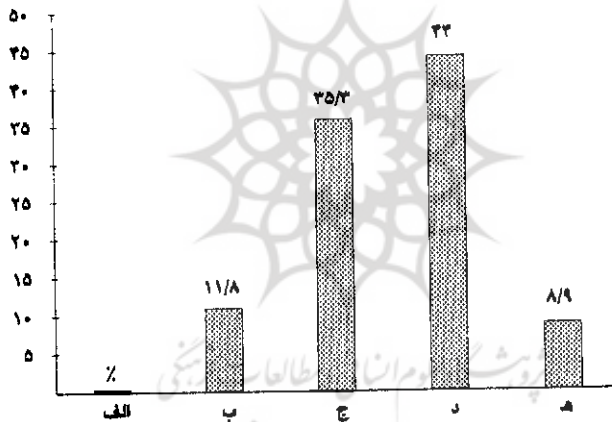
گروه سنی «ج»: سال‌های پایان دبستان (کلاس چهارم، پنجم)

گروه سنی «د»: دوره راهنمایی

گروه سنی «ه»: سال‌های دبیرستان

نبودن یا کم بودن داستان‌ها در گروه‌های سنی الف (قبل از دبستان) و «ب» (سال‌های آغازین دبستان) امری طبیعی است؛ چرا که در این سنین، کودکان در حدی نیستند که بتوان با آنها از جنگ سخن گفت. اما کم بودن داستان‌ها در گروه سنی «ه» را شاید بتوان چنین توجیه کرد که نوجوانان این دوره سنی، جزو مخاطبان نویسنده‌گان بزرگسال محسوب می‌شوند و آثار آنها را بیشتر مطالعه می‌کنند.

نمودار شماره یک (گروه سنی داستان‌ها)

با توجه به تقسیم‌بندی محتوای داستان‌ها به مطالب و موضوعات اساسی قبل و بعد از قطعنامه، بیشترین آثار به موضوع‌های قبل از قطعنامه، اعم از اعزام به جبهه‌ها، عملیات‌ها، مجروح شدن، شهادت، بمباران شهرها... مربوط بوده و آثار مربوط به بعد از قطعنامه، از جمله آزادی اسیران، بازسازی و... درصد کمی را به خود اختصاص داده است که انتظار می‌رود که زنان نویسنده با شناختی که از روحیه زنان و فرزندان دارند، بیشترین آثار را در این زمینه خلق کنند و آنها را در پذیرش وضعیت موجود و تغییر دادن آن به سوی کمال راهنما باشند. از نظر مکان اتفاق افتادن داستان‌ها، آنها را به پنج گروه زیر تقسیم‌بندی کردیم:

الف - مناطق جنگی: مقصود از این مورد، بیشتر مناطق مرزی و جبهه‌های جنگ بود که نیروها مستقیماً با نیروهای عراقی درگیر بودند.

ب - خاک دشمن: دربرگیرنده داستان‌هایی است که در خارج از خاک ایران، اتفاق افتاده‌اند.

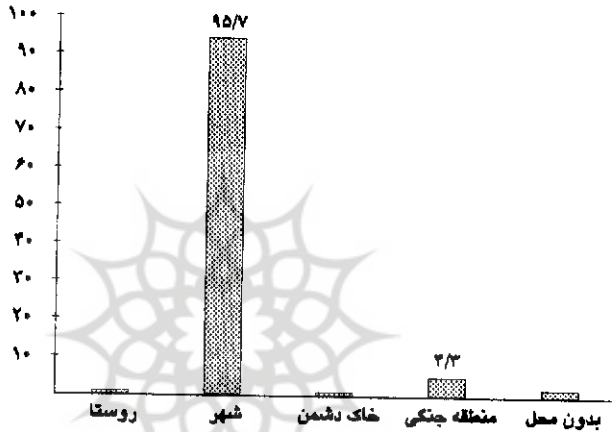
داستان‌هایی که بازگوکننده اسارت رزمندگان در خاک عراق یا مشکلات آنها در جمع‌آوری اطلاعات در آن کشور را بیان می‌کردند.

ج - روستاها: شامل روستاهای مرزی و غیر مرزی.

د - شهرها: شامل شهرهایی است که یا به طور مستقیم در اختیار دشمن بود یا این‌که به نوعی مورد تجاوز و تهاجم نیروهای دشمن قرار گرفتند.

هـ - بدون مکان مشخص: داستان‌هایی که نتوان محل خاصی را به آنها اختصاص داد. در نمودار شماره دو، چگونگی محل وقوع داستان‌ها مشخص شده است.

نمودار شماره دو (مکان داستان‌ها)

همچنان که نمودار نشان می‌دهد، بیشتر داستان‌ها در محیط شهری اتفاق افتاده که حکایت از عدم شناخت یا شناخت کمتر نویسندگان زن از زندگی روستایی، فرهنگ و آداب و رسوم حاکم بر آنها دارد. جا دارد آن نویسندگانی که با محیط‌های روستایی آشنایی دارند، ایثار و جانفشانی‌های زنان روستاها را که بیشترین داریی خود را (که گاه بیش از چند تخم‌مرغ نبود) به مناطق جنگی اهدا می‌کردند، به تصویر کشند و به نسل‌های آینده بازگو کنند.

یکی از موارد ارزیابی داستان‌ها، تقسیم‌بندی نسبت آنها با جنگ بود؛ به گونه‌ای که در این قسمت، داستان‌های جنگ به چهار مقوله زیر تقسیم‌بندی شد:

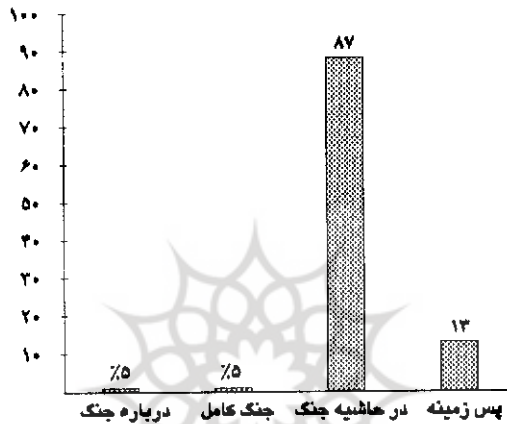
۱. جنگ کامل: داستان‌هایی است که عمده صحنه‌های آنها وقایع جنگ و عملیات‌هاست و مسائل مربوط به شهرهای مرزی و روستاهای درگیر در جنگ را بیان می‌کند. قهرمانان این داستان‌ها نیز رزمندگان بودند مانند «عقاب‌های تپه ۶۰»^(۱) نوشته محمدرضا بایرامی.
۲. دربارہ جنگ: آثاری که عمدتاً در پشت جبهه، در داخل شهرها و روستاها، از زبان رزمندگان که خود شاهد جنگ بودند، نقل می‌شود و وقایع آنها مرتبط با جنگ بود مانند «صالح» نوشته محبوبه سحر^(۲).

۱. بایرامی، محمدرضا، عقاب‌های تپه ۶۰، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، ۱۳۶۹.
 ۲. سحر، محبوبه، صالح، ویراستار ناصر ایرانی، تصویرگر پرویز حیدرزاده، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۶.

۳. آثار در حاشیه جنگ: آثاری است که اگرچه به طور مستقیم به جنگ نپرداخته، اما عواقب آن را نمایش می‌دهد مانند شهادت‌ها و بمباران‌ها و... و به نحوه برخورد خانواده‌ها با این مسائل می‌پردازد. مانند «موفرفری» نوشته شهلا بارفروش.^(۱)

۴. پس‌زمینه جنگ: آثاری است که موضوع آنها اصلاً در ارتباط با جنگ نیست، بلکه تأثیراتی کم‌رنگ از جنگ را آشکار می‌کند. از نمونه این داستان‌ها می‌توان به داستان «با قلب کوچک مادر»^(۲) نوشته امیرمیراد حاصل، اشاره کرد.^(۳)

نمودار شماره سه (نسبت داستان‌ها)

جدول شماره شش، موضوعات به کار گرفته شده در داستان‌ها را نمایش می‌دهد.

جدول شماره شش (موضوعات داستان‌ها)

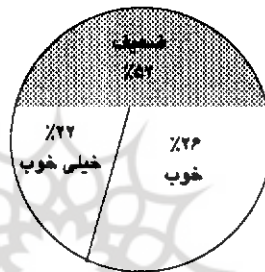
موضوع	تعداد	%
بمباران روستاها و شهرها	۵	۲۱/۷۲
اعزام به جبهه	۲	۸/۷۰
زندگی معلولان	۲	۸/۷۰
شرکت پدر در جبهه	۱	۴/۳۵
شهادت	۸	۳۴/۷۸
مجرور شدن	۱	۴/۳۴
کمک به جبهه‌ها	۲	۸/۷۰
آوارگان	۲	۸/۷۰
تعداد	۲۳	۱۰۰

۱. بارفروش، شهلا، موفرفری. تصویرگر منیره تقوی. تهران: امیرکبیر، شکوفه، ۱۳۶۴.
 ۲. میراد حاصل: امیر. با قلب کوچک مادر. تصویرگر پرویز اقبالی. تهران: پیام نور، ۱۳۶۸.
 ۳. خیلی سعی کردم مثال‌هایی که انتخاب می‌کنم از آثار نویسندگان زن باشد، اما به سبب این‌که در گروه «درباره جنگ و پس‌زمینه جنگ» هیچ اثری از زنان نویسنده نداشتم، مثال‌هایی را از نویسندگان مرد انتخاب کردم.

همان طوری که جدول نشان می‌دهد شهادت و بمباران روستاها و شهرها موضوع‌هایی است که بیشتر در این داستان‌ها به چشم می‌خورد و موضوعاتی مانند اسارت، آزادی اسیران، ازدواج مجدد خانواده‌های شهیدان و مشکلات پیش آمده برای فرزندان آنها در ارتباط با ناپدیری و... از جمله موضوعاتی است که جای‌شان در بین موضوعات خالی بود. انتظار می‌رود که زنان نویسنده، داستان‌هایی نیز در این راستا خلق بکنند.

از موارد مهم داستان‌های جنگ، ارزیابی شخصیت‌پردازی آنها بود که نحوه پردازش آنها را در سه گروه خوب، ضعیف و خیلی خوب دسته‌بندی کرده‌ایم و در نمودار شماره چهار، چگونگی آن را نشان داده‌ایم.

نمودار شماره چهار (شخصیت‌پردازی داستان‌ها)

از نکات قابل بحث در مورد شخصیت‌پردازی داستان‌ها اختصاص دادن بیشترین سهم به خود، از جانب پسران بود؛ طوری که از ۲۳ داستان، شخصیت ۱۱ داستان پسر، ۹ داستان دختر، ۲ داستان حیوان و یک داستان، شخصی به عنوان راوی بود. این وضعیت را در جدول شماره هفت مشاهده می‌کنید.

جدول شماره هفت

تعداد	دختر	%	پسر	%	حیوان	%	نامشخص	%
۲۳	۹	۳۹	۱۱	۴۸	۲	۹	۱	۴

با توجه به جدول ۴۸ درصد از اسامی را اسامی پسران به خود اختصاص می‌دهد. در مقابل، ۳۹ درصد از اسامی را اسامی دختران به خود اختصاص داده که نشان از حاکمیت روحیه مردسالاری بر ادبیات کشورمان دارد که بعضی از نویسندگان زن نیز ندانسته به آن دامن می‌زنند.^(۱) زنان نویسنده، علی‌رغم آشنایی کافی و کامل‌شان به خصوصیات روحی دختران، برای اسامی شخصیت‌های داستان‌های خود، اسم پسر را انتخاب کرده بودند. از نمونه‌های قابل ذکر، می‌توان به داستان‌های «پاره ابرهای خونین» نوشته منصوره شریف‌زاده، «دو چرخه حمید» نوشته زینب صادقی، «پشت جبهه هم سنگر است» نوشته زهرا

۱. «گفتگو با فرخنده آقای، زنها ندانسته به مردسالاری دامن می‌زنند» زنان ۳۲ (بهمن ۱۳۷۵) ص ۲۲.

رهنورد، «خانه چوب کبریتی» نوشته فروزنده خداجو، «صالح» نوشته محبوبه سحر، «نخل و باران» نوشته مرضیه دانش‌زاده، «گهواره چوبی» نوشته مریم جمشیدی و... اشاره کرد.

حضور کمتر دختران در ادبیات جنگ و نقش زنان، از جمله نقاط ضعف شخصیت‌پردازی داستان‌های جنگ بود؛ به گونه‌ای که فعالیت‌ها فقط محدود شده بود به شرکت در مساجد و تهیه مایحتاج رزمندگان و شهادت و ایثار آنان در روانه ساختن فرزندان خود به صحنه‌های نبرد، حضور در جبهه‌های جنگ در لباس امدادگری و پرستاری و... کاملاً نادیده گرفته شده است. البته، موارد مذکور نیز بیشتر در داستان‌های نوشته شده توسط مردان ترسیم شده است. از نقاط قابل تعمق دیگری که کلاً فراموش شده است، نقش اقلیت‌های مذهبی، عشایر و کردهای میهن اسلامی‌مان بود. در حالی‌که رشادت و جانفشانی‌های این عزیزان، چیزی نیست که بتوان از کنار آن رد شد. برعکس، از جمله وظایفی است که بر دوش زن‌های نویسنده و نویسندگان اقلیت‌ها و سایرین سنگینی می‌کند. همان‌طوری که جدول شماره هفت نشان می‌دهد ۱۱ اسم پسر در مقابل ۹ اسم دختر که این نسبت در مقایسه با کل داستان‌ها، اعم از نوشته‌های زنان و مردان ۱۶۵ عنوان اسم پسر، ۳۳ مورد اسم دختر بوده که حکایت از توجه مردان به شخصیت زنان و دختران و پردازش آنها در نوشته‌های خود دارد. در بین اسامی پسران نام‌هایی چون احمد، وحید، علی، ایرج، یوسف، عبدالله، حسین، رضا، مصطفی، سعید و در بین دختران اسامی چون لیلا، فاطمه و زهرا، بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده و از نظر مشاغل، بیشترین اولویت با دانش‌آموزان بود.

از دیگر نکات قابل توجه داستان‌های جنگ، ترسیم کردن چهره‌هایی احمق، ترسو، جانی،

جانی‌تکار، بزدل، از نیروهای عراقی و شجاع، نترس، مؤمن، مهربان و باهوش از نیروهای ایرانی است. این سبب می‌شود خواننده، از همان سطور اولیه، به تعصبات نویسنده پی ببرد و شعاری بودن و سفارشی بودن داستان، از همان ابتدا، توی ذوق خواننده می‌زند. شاید با توجه به همین ضعف حاکم بر اصول داستان‌نویسی جنگ باشد که بسیاری از منتقدان، معتقدند که داستان‌های جنگ نوشته شده برای کودکان و نوجوانان، داستان‌هایی سرد و بی‌روح است که نمی‌تواند هیچ‌گونه احساس را در کودکان برانگیزد و تأثیری را در آنها به جا بگذارد.^(۱)

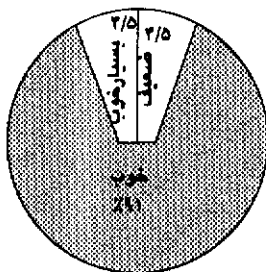
براساس اصول داستان‌نویسی، شخصیت‌ها باید باورپذیر و واقعی باشند؛ یعنی نباید مجسمه تقوی، مظهر پستی و یا دیوهای پلید باشند.^(۲) بلکه شخصیت‌های محوری داستان‌ها باید تنوع و پیچیدگی بشری را آشکار کنند. شخصیت‌هایی که نتوان به راحتی آنها را به دسته‌های خوب و بد تقسیم کرد. چرا که داستان، فرصت بی‌تغییری فراهم می‌کند که از ساده‌انگاری درباره انسان‌ها دوری کنیم. از طریق داستان، می‌توان مردمان را شناخت و آنها را درک کرد. برای آنها دل سوزاند یا زانوی غم در بغل گرفت و این امری است که از هیچ طریقی قابل طی کردن نیست.

از نظر زبان و بیان، خوشبختانه، داستان‌ها از روانی و سلیسی خاصی برخوردارند. این موضوع، در نمودار شماره پنج به خوبی آشکار است.

۱. رضا رهگذر، نقد سنگر محمود نوشته منصوره شریف‌زاده؛ نگاهی به ادبیات کودکان قبل و بعد از انقلاب. (تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، ۱۳۶۸) ج ۲، ص ۷۲.

۲. [پیر لارنس] تأملی دیگر در باب داستان‌نویسی. ترجمه محسن سلیمانی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، (۱۳۶۸) ص ۵۰.

نمودار شماره پنج (زبان و بیان داستان‌ها)

هرچه از سال‌های آغازین جنگ فاصله می‌گیریم، با داستان‌های سلیس و روان و نثری جذاب‌تر روبه‌رو می‌شویم. می‌توانیم به عنوان نمونه، از بهترین آثار زنان داستان «موفرفری» نوشته شهلا بارفروش، «خانه چوب‌کبریتی» نوشته فروزنده خداجو، «گرچه من» نوشته مهدخت کشکولی و «نخل و باران» نوشته مرضیه دانش‌زاده نام برد. بعضی از این کتاب‌ها در طول سالیان مختلف، از سوی سازمان‌ها و نهادهای خاص، به عنوان کتاب برتر انتخاب شده و جوایزی^(۱) نیز کسب کرده‌اند و یا مورد توجه نویسندگان و منتقدان قرار گرفته و نقدهایی^(۲) در مجلات و کتاب‌ها بر آنها نوشته شد.

اکثر نویسندگان، ذهنیت و زاویه دید اول شخص مفرد و دانای کل را انتخاب کرده بودند. شاید این اثر ناشی از صمیمانه و مؤثر بودن شیوه اول شخص مفرد^(۳) و راحت‌تر و قابل انعطاف بودن شیوه دانای کل، در مقابل دشوار بودن به کارگیری شیوه‌های دیگر از سوی نویسندگان باشد.^(۴) چگونگی زاویه دید، در داستان‌های بررسی شده را می‌توانید در جدول شماره هشت ببینید.

جدول شماره هشت (زاویه دید داستان‌ها)

زاویه دید	تعداد	%
دانای کل	۱۰	۴۳/۵
دانای کل محدود	۲	۸/۷
اول شخص مفرد	۱۱	۴۷/۸۲
تداعی معانی	—	—
تک‌گویی درونی	—	—
مکاتبه‌ای	—	—
جمع کل	۲۳	٪۱۰۰

۱. کتاب «گرچه من» معرفی ویژه شورای کتاب کودک در سال ۱۳۶۸ بود و کتاب «نخل و باران» دیپلم افتخار دومین جشنواره کتاب کودک و نوجوان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان را در سال ۱۳۶۹ به خود اختصاص داد.

۲. نقد کتاب «خانه چوب‌کبریتی» توسط طاهره ملکی، در سوره بجه‌های مسجد ۲۱ (تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، ۱۳۶۶) ص ۴۵ و نقد کتاب «سنگر محمود» نوشته منصوره شریف‌زاده، در کتاب نگاهی به ادبیات کودکان قبل و بعد از انقلاب، نوشته رضا رهگذر، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری (۱۳۶۸) ج ۲، ص ۶۵.

۳. جمال میرصادقی، عناصر داستان (تهران: شفا ۱۳۶۷)، ص ۲۴۶.

۴. ابراهیم یونسی، هنر داستان‌نویسی، (تهران: نگاه، ۸۳۶۹)، ص ۶۳.

با توجه به حقانیت ایران در جنگ تحمیلی، اغلب نویسندگان، نگاهی منطقی و مثبت به جنگ داشتند که در جدول شماره نه، آشکار است.

جدول شماره نه (نگرش نویسندگان داستان‌ها)

نوع نگرش	تعداد	%
خوشبین	۲۳	۱۰۰٪
بدبین	—	
بی‌طرف	—	
جمع کل	۲۳	۱۰۰٪

۷۰

جدول شماره ده (زنان نویسنده)

ردیف	نام نویسنده	کتاب مستقل	مجموعه داستان	جمع کل
۱	بارفروش، شهلا	۱	—	۱
۲	چمشیدی، مریم	—	۱	۱
۳	خداجو، فروزنده	۱	۱	۲
۴	خدادوست، فهیمه	۱	—	۱
۵	دانش‌زاده، مرضیه	۱	—	۱
۶	دهقان سلماسی، راضیه	۱	—	۱
۷	رهنورد، زهرا	۱	—	۱
۸	سحر، محبوبه	۱	—	۱
۹	شریف‌زاده، منصوره	—	۴	۴
۱۰	شعبان‌نژاد، افسانه	—	۲	۲
۱۱	صادقی، زینب	۱	—	۱
۱۲	صالح‌نیا، مژده	—	۱	۱
۱۳	عرب‌زاده، هما	۱	—	۱
۱۴	کاظمی، فریبا	۱	۱	۲
۱۵	مکتبی، سرور	—	۱	۱
۱۶	کشکولی، مهدخت	۱	—	۱
۱۷	محمدی، فخری	—	۱	۱
	جمع کل	۱۱	۱۲	۲۳

به لحاظ کمیت آثار خلق شده توسط زنان نویسنده، جدول شماره ده، نشان می‌دهد که خانم منصوره شریف‌زاده، با نوشتن ۴ مجموعه داستان در مقام اول و خانم فروزنده خداجو و خانم فریبا کاظمی، با یک داستان کوتاه و یک کتاب مستقل و خانم افسانه شعبان‌نژاد با ۲ مجموعه داستان، در ردیف‌های بعد قرار دارند.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم. با ترجمه توضیحات از بهاءالدین خرمشاهی. تهران: نیلوفر، جامی، ۱۳۷۴.
۲. اپیرین لارنس | تأملی دیگر در باب داستان‌نویسی ترجمه محسن سلیمانی. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، ۱۳۶۹.
۳. حداد، حسین. کتابشناسی، داستان‌های کوتاه و رمان جنگ در ایران. تهران: بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، معاونت فرهنگی: وزرات فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۳.
۴. رهگذر، رضا. نگاهی به ادبیات کودکان قبل و بعد از انقلاب. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری ۱۳۶۸.
۵. سازمان بین‌المللی دفاع از حقوق کودکان (کافل). چشمه: بررسی کتاب‌های مناسب کودکان و نوجوانان. تهران، ۱۳۷۰.
۶. شورای کتاب کودک. تهران، ۱۳۵۹.
۷. طاهری قندهاری، فرزانه؛ طاهری لطفی، شهرزاد؛ طاهری لطفی، میتر. کتابشناسی توصیفی کتاب‌های کودکان و نوجوانان (۱۳۵۷-۱۳۷۱). تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۴.
۸. کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. کتاب‌های مناسب برای کودکان و نوجوانان. تهران، ۱۳۶۴.
۹. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. کتابشناسی ملی ایران. تهران، ۱۳۶۲.
۱۰. گفتگو با فرخنده آقایی: زن‌ها ندانسته به مدرس‌لاری دامن می‌زنند. زنان ۳۲ (بهار ۱۳۷۵): ۲۰-۲۲.
۱۱. میرصادقی، جمال، عناصر داستان. تهران: شفا ۱۳۶۷.
۱۲. یونسی، ایراهیم. هنر داستان‌نویسی. تهران: نگاه، ۱۳۶۹.